

Իսայց կ'երեւայ թէ բանն ինչուան հոսկանկ պիտի չառնու։ Իսկ Մուկէրս աստեղաբաշխը ծանոյց որ α աստեղ չիղրային, հասկին, Կուսին և β աստեղ չայկայ՝ դիտուած դրից քննութիւնն իրեն ժխտական արդիւնք մը տուեր են, բայց ընդհակառակն Պրոկիոնի ուղիղ ելքն և խոտորմունքն 1750 ամէն մինչև 1860 դիտուած, իրենքանի մը անկանոնութիւններ յայտնեցին, որոնք միայն կը մեկնուէին այս աստեղ ալ ընկեր մը շնորհելով, ինչպէս Շնիկ աստեղ տրուեցաւ։

Պուլցէ ժամանակաւ պիտի գտնուի նաև Պրոկիոնի արբանեակն, ինչպէս Շնիկ աստեղը գտնուեցաւ։ Կապայն պիտի տայ այս առաջարկութեանս ալ լուծումն. իսկ ներկայապէս թէ և այս գիւտն իր առաւելութիւնը քիչ մը կորսնցուց երբ գիտցուեցաւ թէ ինդիրն աստեղ մը վրայ է եղեր և ոչ թէ մուրրակի մը, որովհետեւ մէկ մըն ալ աւելցաւ արդէն ըստ բաւականին մեծ թիւը կրկնակ աստեղաց, ի վերայ այսր ամենայնի դիտութիւնը փառաւոր քայլ մըն ալ առաւ. այս կրկնակութիւնն ոչ թէ դիպուածով կամ տեսաբանական զօրաւոր գործեաց օգնականութեամբը գտնելով, ինչպէս առաջներն, այլ մըտաց խորին աշխատութեամբն։ Սրեմն ասիկայ ալ այնպիսի գիւտ մըն է որ մեծ պատիւ կը բերէ մարդկեղէն մտաց, հաւասար Պոսիդոն մուրրակին գիւտին, որ Սրանոսի ընթացից շփոթմանց քըննութեանն արդիւնքն է, և կը ցուցնէ թէ որչափ ալ արուեստը կատարելագործէ դիտողութեան միջոցները, մարդուս միտքը միշտ քայլ մը առաջ կ'անցնի քան զզօրաւորագոյն գործիս աստեղաբաշխութեան։

Բաքերացոց պետոռքեան կառավարոռքիւնը, սովորոռքիւնքն ոչ կրօնքը։

Եւրոպայէն ելող և Վաղգէա-Վաբեւայէն պետութեանց ինչպէս ձեւանալուն վրայ ամենեւին ծանօթու-

թիւն չկայ։ Իսկզբան թագաւորին իշխանութիւնը բացարձակ էր. և թագաւորն թագաւորաց՝ ինչպէս որ կուտած է, պալատին մէջ կը նստէր, որ միանգամայն միջնաբերդ էր և Պուլցէ կ'ըսուէր։ Հոն բազմութիւն պալատականաց կը գտնուէին թագաւորին քով, որոնց մէջ կարգով առաջին էին ներքինիք. ներքինապետը ընդհանուր հսկողութիւն կ'ընէր բոլոր արքունեաց մէջ ապրողներուն վրայ. պատերազմի մէջ թագաւորին հետ կ'ըլլար, ինչպէս նաև քրմապետը և բոլոր արքունիքը, միանգամայն և կանայք։ Արքունեաց մեծամեծ իշխանաւորներէն կը սեպուէին նաև պալատին վերակացուն և պահապանապետը։ Պաշտօնէից ժողովք մը ուրուն մէջն էին հաւանականաբար այս անձինքն ալ, կ'ուղղէր տէրութեան կառավարութիւնը։ Թագաւորը մըտնջենաւոր նախագահ էր այս ժողովքին. ետեւէն կու գային դասակարգութեամբ թագաւորին երկրորդը, երրորդը, և այլն։

Պետութիւնը գաւառ գաւառ կամ այլ և այլ նախարարութիւն բաժնուած էր, յորս կը հրամայէին քաղաքապետք և իշխանք, որ իրենց պատուանուններուն, աստիճանացն ու պաշտօնիցն համեմատ կը զանազանէին ըստ կարգի իրարմէ, որոնք նաև երբեմն երկու իշխանութիւն՝ այսինքն զինուորական ու քաղաքականը մէկէն կ'ունենային։

Եւրոպայէն գլխաւոր պարտքերէն մէկն էր հարկահանութիւն ընել. ստակ կամ բնական բերք առնելով ուսկից նախ իրենց ալ մաս կը հանէին։ Ի՞նչ գատաւոր մը և ընդհանրական հոգաբարձու մը առննթերակայ էր քովերնին. ասոնցմէ ետեւ կային բազմութիւն մը դատաւորաց և ստորակարգեալ պաշտօնէից, որոնք գաւառացայլ և այլ մանր բաժանմունքներուն մէջ ցրուած էին։ Այս դասակարգութեան ստորին կարտեղական գործակալ մ'ալ, որ չէր կրնար բան մը գործել առանց հաւանութեան ժողովքի մը։

Թագաւոր Ասորեստանեայց :

որուն ինքը նախագահ կը բազմէր : Բայց հանդերձ այսու ամենայնիւ բացարձակ ինքնիշխանութեան ոգին ամենեւին ուրիշ տեղ այնպէս յայտնի էր ըլլար, ինչպէս յանցանաց կամ եղեռան մը դատաստանին մէջ : Համառօտ էր այս դատաստանս, բայց տանջանքը ամենախիստ :

Բաբելոնի մէջ կար նաև դաս մը քրմերու, Վաղդէացիք անուանակոչեալք, որ մեծ ազդեցութիւն ունէին տէրութեան կառավարութեան վրայ : Վաղդէացիք, կ'ըսէ Վիոդոր Աիկիւիսցին, Բաբելացւոց հին նախնիքն էն, և տէրութեան մէջ նոյն կարգն ունին, ինչ որ Լազիպտացւոց մէջ քուրմերը : Իրենց աստուածոցը պաշտօնեայ կարգեալ ըլլալով, բոլոր կեանքերնին

փիլիսոփայական խնդիրներու վրայ մշտածելով կ'անցընէին և աստղագիտութեան մէջ մեծ համբաւ հանեցին : Սանաւորապէս ըզձութեան (science divinatoire) կը զբաղին, և ապագային վրայ նախագուշակութիւններ կ'ընէն : Կը ջանան խափանել զսարն՝ և բարին տնօրինել սրբագործութեամբ, զոհագործութեամբ և կախարդութեամբ : Առնոց թռիչէն ապագայն գուշակելու արուեստին մէջ շատ վարժ են : Երազներ ու հրաշքներ կը մեկնեն : Նաև շատ փորձ ըլլալով զոհից փորոտիքները զննելու ստուգապէս ճշմարիտը գտնելու համար ժամանակնին կ'անցընեն : Բայց այս ամէն գիտութիւնները նոյն կերպով չէն սորվել՝ ինչ որ հունաստան : Վաղդէա-

ցւոց գիտութիւնը ցեղային աւանդութիւն մ'է . որդի մը որ հօրմէն այս աւանդս կը ժառանգէ, ազատ է ամենայն հասարակաց պաշտօնէ : Իսկ իրենց դաստիարակ և ուսուցիչ ծնողքնին ունենալը՝ կրկին մասամբ շահաւոր է տղոց . նախ՝ որ առանց բացառութեան ամենայն ինչ կը սորվին, և երկրորդ՝ աւելի հաւաքք կ'ընծայեն իրենց վարժապետաց խօսքին : Ի մանկութենէ աշխատութեան վարժելով՝ մեծ յառաջագիմութիւն կ'ընեն աստեղագիտութեան մէջ, դիւրաւ սորվելով այն հասակին մէջ և միանգամայն երկար ժամանակ կրթութիւնով : . . . Վաղդէացիք ուսման մէջ նոյն կէտին վրայ մնալով, անփոփոխ իրենց աւանդութիւնը իրարու կը հաղորդեն . ընդհակառակն Յոյնք՝ միայն իրենց շահը մտածելով միշտ նորանոր հերձուածներ կը ստեղծեն, ամենակարեւոր վարդապետութեանց մէջ մէկմէկու դէմ կը հակառակին, և կը շփոթեն իրենց աշակերտաց միտքը, որոնք անդադար անստուգութեան մէջ տատանեալ, վերջապէս հոն կը հասնին որ բանի մը չեն հաւատար , , : (Պիրք . Բ . Գլ . Ի Թ :

(Թ) Եպէտ ըստ Ղիողորի՝ Վաղդէացւոց դասը ժառանգական էր, յորում գիտութիւնք, իրաւունք և իշխանութիւն որդւոց որդի կ'անցնէին, բայց կ'երեւի թէ օտարք ալ մէջերնին կըրնային մտնել, երբ ի մանկութենէ կարեւոր կրթութիւնն առած ըլլային : Ղանիելի և իրեն ընկերաց դէպքը բաւական հաւաստիք մ'է ըսածներնուս : Ի գլուխ քահանայական դասակարգութեան կար մեծ րապպի կամ մոգպետ մը, ինչպէս որ յիշուած է Ղանիելի և Լըբեմիայի մէջ՝ որ միշտ կ'ընկերէր թագաւորին, նոյն իսկ պատերազմի մէջ, և խորհրդոց մէջ մեծ իշխանութիւն ունէր ուրիշներուն վրայ : Ըստ այս ահա Վաբուսալսարայ մահուրէն վերջը Վաղդէացւոց գլխաւորը տնօրինեց և կարգաւորեց ամենայն ինչ մինչև Վաբուգողոմոսորայ գալուստը :

Ըստ Ղանիելի զրոյ ահաւասիկ ա-

սոնք էին Վաղդէացւոց յատուկ պաշտօնները, որոնք անշուշտ այլ և այլ դասերու բաժնուած էին և զանազան աստիճաններ ունէին դասակարգութեան մէջ : Եւ այն նախ սրբազան դպիրք, թարգմանիչք զրոյ, թարգմանք աստեղաց, մոգք կամ անոնք որ մոգութեան բառական ձևերը կը հնչէին երգմնեցուցիչք կամ անոնք որ իշխանութիւն ունէին երգմնեցուցանելու զար ոգիս : Ըստ ըղձական գիտութեամբս մեծ ազդեցութիւն ունէին Վաղդէացիք և տէր էին իւրաքանչիւրոց ճակատագրին : Իրենց օրացոյցներուն մէջ՝ որոնց գործածութիւնը թերեւ իրենց ժամանակէն կը սկսի, կընշանակէին թիւ որ այսօրուան օրս մեր ժողովրդական օրացոյցները կը ծանուցանեն, այսինքն է՝ բարեխառնութեան այլալուծիւնները, բնական յեղափոխութիւններն և պատմական մեծամեծ դէպքեր : Վաղդէացիք միայն Վաբելոն չէին բնակեր, այլ բոլոր Վաբելաստանի մէջ ցրուած էին, և այլ և այլ տեղ աւելի կամ նուազ ծաղկեալ վարժոյցներ ունէին, և ըստ Ստրաբոնի ամենէն անուանի վարժոյցներէն մէկն էր Պորսիբբայինը :

Վաղդէացիք իրենց անամպ երկրներն տակ քաղաքական, ուսումնական և կրօնական ոգով՝ յարաժամ աստղերը դիտելու զբաղեալ էին . և եթէ դատենք այն դիտողութիւններէն որ Սալլիսթենէս Վաբելոնէն Լըբիստոտելի խաւրեց, որոնք Լըբսանդրէն 1903 տարի առաջ եղած էին, Վաղդէացիք մեզմէ 4000 տարի առաջ դիտողութիւններ ըրած են : Վտեր ու իմացեր էին լուսնոյ ամսական ու օրական շարժումները, որուն շրջանը եղաւ իրենց համար սկիզբն չափելոյ զժամանակ . նաև 223 լուսնոյ ամիսներուն (lunaison) շրջանն իմանալով, կըցան լուսնոյ խաւարմունքներն ալ նախագուշակել : Լմենէն հին հաշուեալ լուսնոյ խաւարումն իրենցն է, 721 տարի նախ քան Վըրիստոս, մարտի 10^{ին} : Բայց ոչ նոյնպէս քաջ զըտ-

նուեղով արևու խաւարմունքներն հա-
շուելու որ աւելի դժուարին է, չէին
կրնար, կ'ըսէ Վիտոր, նախագուշա-
կել զանոնք: Վիտորահասարի և ա-
րևադարձի կէտերը սահմանելով գտեր
էին քիչ շատ ուղիղ տարին իր չորս ե-
ղանակներովը, և ծիր խաւարմանը 12
հաւասար մաս բաժնած էին, որով
կրցան շինել այն աստեղաբաշխական և
խորհրդական կամարը որ զողիակոս կը
կոչուի, անշուշտ Վ դարուն մէջ զը-
տեալ՝ նախ քան զՎրիստոս:

Բաբելոնցիք՝ ինչպէս ամէն ուրիշ
արևելեան ժողովուրդք, ունէին իրենց
աստուածոյն առասպելեալ հանձարեղ
ծննդաբանութիւնը, որուն միայն Վաղ-
դէացիք կրնային խորհրդագրած ըլլալ
ու սորվիլ: յորում կը բովանդակուէր
բոլոր աշխարհիս պատմութիւնն և
հեղհեղեղ կազմութիւնը: Վախ քան
զարարչադործութիւն եղած ամէն տիե-
զերական զօրութիւններն՝ ըստ իրենց
ընդհանուր կարգով ծննդեամբ իրար
մէ կը յաւաքագային, և սկսեալ ձուկն
()աննէս չաստուծմէն կը հասնէին ին-
չուան Ռէլ, որ կարգաւորեց զաշխարհ և
մարդկային ընկերութիւնը, ստեղծեց
իր արիւնէն զմարդիկ և կենդանինե-
րը, կարգաւորեց երկնքին երեսը աստ-
ղերուն շրջանը, ինչպէս նաև աշխարհ-
քիս վրայ ալ օրէնքներ սահմանեց ո-
րով մարդիկ կը կառավարուին: Հիմնեց
զԲաբել կամ Բաբելոնը, և կատա-
րելով իր գործողութիւններն երկնքին
ու երկրիս վրայ՝ աներևութացաւ:

Ղյո նախնական մտածութիւննե-
րէն աստեղագիտութեան վրայ հիմ-
նեալ վարդապետութիւն մը դուրս ե-
լաւ: Արկնային երևոյթք սեպտեմբրեան
պատճառ ամենայն երկրիս վրայ հան-
դիպեալ պատահարաց: Ղրևու և լուս-
նոյ շրջանը, աստեղաց ելքն ու մուտքը
սորվեցուցին իրենց աւուրց, ամսոց, ե-
ղանակաց և տարեաց փոփոխութիւն-
ները, երկրագործական աշխատու-
թեանց կարգն ու կանոնը և քաղաքա-
կան կենաց զբաղմունքները: Ղտեղաց
շարժմանը մէջ, իրենց զրից այլ և այլ

պարագաներուն մէջ, անոնց իրարու և
արևու և լուսնոյ հետ ունեցած վե-
րաբերութեանցը մէջ կարգացին մարդ-
կային ճակատագրին դաղանիքը և պատ-
մութեան հանդիպելիքները: Վիտ-
թեցին իրենց հին կարծիքներն այս նոր
ճանսութեանց հետ, աստեղաց մէջ
զրին իրենց աստուածներն, և բոլորու-
վին աստեղական կրօնք մը հաստատե-
ցին: «Բտեղք ըստ Վաղդէացոց,
կ'ըսէ Վիտոր Սիկիլիացին, մեծ ալ-
դեցութիւն ունին մարդու ծննդեանը
վրայ և կ'որոշեն իրենց բարի կամ չար
բաղդը: Սթնոլորտին մէջ հանդի-
պեալ փոփոխութիւնքն այլ և այլ նը-
շաններ են երջանկութեան կամ դժ-
բաղդութեան գաւառաց և ազգաց,
ինչպէս նաև թագաւորոց և առանձին
անհատից համար: Ղյոսպէս ուրեմն
աստեղք աստուածոց կամաց թարգ-
մանքն են, կամ լաւ ևս ասել, սահ-
մանք բախտի»:

Ղյո աստեղաց մէջէն աւելի երևե-
լին և ազգուն, այն որ կ'ընթանայ ի
բարձունս երկնից, անուանակոչեցաւ
Ղլ կամ Ռէլ: որ նաև սովորական ա-
նունն եղաւ թէ արևու և թէ սեմական
ժողովրդոց հին ու գերագոյն աստու-
ծոյն, որ երբեմն զանազանեալ էր այս
աստղէն և երբեմն ալ ոչ: Վաղդէա-
ցոց զրութեան ուրիշ մոլորակներն էին
Հրատ, Ղրուսեակ, Փայլածու, Ղուան-
թագ, Հրատին՝ Երկալ կ'ըսէին, Ղ-
րուսեկին՝ Ղանա, որ Ս. Ղրոց մէջ
Ղանէն կ'ըսուի: Փայլածուն՝ Ղաբո կը
կոչուէր, որուն աստեղատանեայց շատ
անուանց բաղադրութեանց մէջ կը
հանդիպինք: Ղուանթագն ալ կ'ըսուէր
Ռէլ կադ:

Ղրևու, լուսնոյ, հինգ մոլորակաց և
զանոնք կարգաւորող աստուածութեց
հետ աս զրութեանս կարգին մէջ մը-
տան 12 խորհրդատուք աստուածոց ա-
նունակոչեալքն, որոնց իւրաքանչիւրը
տարւոյն մէյմէկ ամսուն կը վերաբերի,
և զողիակոսին տասուերկու նշաններէն
մէկուն: Ղյո գլխաւոր աստուածու-
թիւններէն վերջը ունէին բոլորովին

ուսումնական և կրօնական կարգով բաժնուած ուրիշ իշխանութիւններ՝ որոնք իբրեւ սկզբնական տարերքն էին Վաղդէացւոց կրօնական պաշտամանը։ Այս աստեղական համայնաստուածութիւնը ոչ միայն Վսորեստանեայց տէրութեան մէջ, այլ նաեւ մերձակայ ուրիշ երկիրներու մէջ ալ տարածուած էր, յորս խորամուխ թափանցեցին Վսորեստանեայց ազգային կարծիքները։ Այսպէս ահա, ըստ Թադաւորութեանց գրոց, Նրեայք՝ որ այնչափ ստեպ վերաբերութիւն ունեցան պատերազմներով Վսորեստանեայց հետ, խունկ կը մատուցանէին արեւու, լուսնոյ, զոգիակոսին այլ և այլ նշանակներուն, և բոլոր երկնից աստեղաց։ Վիտենք նաեւ որ Յուդայի թագաւորները ձիեր զոհեցին արեւու, ըստ նմանութեան ինքնակալաց Վսորեստանեայց։

Վաբեւայցւոց կրօնքն որչափ որ ալ մեծաւ մասամբ աստեղաց վրայ կայացած էր՝ բայց բոլորովին ազգային կրօնքն յայնմ չէր։ Վասն զի աստեղակրօնութեան դրութիւնը շատ հանձարեղ էր, ամփոփ և միանգամայն շատ ուղատական՝ որով ռամկին հասարակ պիտոյիցն ու զգալի կրիցը չէր կրնար համապատասխանել։ Վրդարեւ ամենայնիւ հաւաստի է մեզի որ բնակչոսութիւնն ալ Վաբեւայցւոց կրօնքին մէկ մեծ մասը բռնած էր։ Ինչպէս հըրէից պատմագրաց ըսածներն, հրէից մարգարէներն, այն մեծ քաղքէն բերուած աւերակներն, զորօրինակ քանդակեալ զլաններն ու քարերը կը վկայեն թէ Վաբեւայցիք իրենց երկրին մէջ զանազան բազմութիւ աստուածներ կը պաշտէին։ Ա՛նք աստուածն և աստուածուհին էին Ռէլ կամ Ռաւալ, և Ռեւիլիս կամ Ռեւիլիզա՝ Յունաց Վրամազդն ու Վստղիկը։ Վաբեւոնի մէջ մասնաւոր մեհեան կար Ռեւայ, որ ինչպէս ըսինք Վաբեւոնի աշտարակն էր քաղդէացի թագաւորաց կրօնական եւ անդեամբն ու մեծագործութեամբը ճոխացեալ և մեծացեալ։

Վրձանագրութիւններու վրայ կը

յիշատակուին շատ մ' ուրիշ աստուածներ ալ, որոնց գլխաւորներն են ()աննէս, Վիսրոգ, Աէն, Վաբո, Վսուր, Վիւնիւ և այլն։ Վսոնց իւրաքանչիւրն իրեն առանձին յատկութիւնն ունէր որ ամենադժուարին է որոշելը, նոյն իսկ հիմա որ ամենամեծ և գործունեայ ձիգն կայ Վսորեստանեայց հնութեանց վրայ։

Վրոգոտոս որ տեսեր է Ռեւայ մեհեանը ի հինգերորդ դարու նախ քան Վիւրիտոս, այս հետեւեալ ստորագրութիւնս թողուցած է մեզի։ «Վանոնաւոր քառակուսի է այն, կ'ըսէ յոյն հետաքնին Ճանապարհորդը, և ամէն կողմանէ 2 ասպարէզ է (կամ հազարամեդրով, 0, 27)։ Ամբլին կայ վիթխարի աշտարակ մը, որուն թէ լայնութիւնն և թէ երկայնութիւնն մէյմէկ ասպարէզ է, (հազարամեդրով, 0, 135)։ այս աշտարակին վրայ ուրիշ մը կը բարձրանայ, և այս երկրորդին վրայ դարձեալ ուրիշ մը, և այսպէս հետզհետէ վրայէ վրայ 8 այնպիսի աշտարակներ կան։ Ամբլին աշտարակին մէջ մատուռն մը կայ։ այս մատրանս մէջ ալ յարդարուն անկողին մը, որուն մօտ ոսկիէ սեղանատախտակ մը։ հոս ամենեւին արձան չկայ։ ոչ ոք գիշերն հոն կ'անցընէ, միայն եթէ յ'ստուծոյ սահմանեալ տեղացի կին մը ըլլայ։

«Վաբեւոնի այս մեհեանին մէջ ուրիշ մատուռն մ'ալ կայ ի ստորեւ որ ոսկիէ մեծ արձան մը կայ, որ կը ներկայացնէ զՎրամազդ բազմեալ ի դահ։ այս արձանին մօտիկ կայ նաեւ ոսկիէ սեղանատախտակ մը։ մատուռէն դուրս ոսկիէ սեղան մը կայ, և ուրիշ ոսկիէ մեծ սեղան մ'ալ որուն վրայ սպանդ կ'ընեն։ և Վաղդէացիք ամէն տարի այս մեծ սեղանոյ վրայ հազար տաղանդ կ'ըսով խունկ կ'այրեն»։

Վրոգոտոսի տուած այս մանրամասն տեղեկութիւնները կը հաստատէ Վանիէլ, և նաեւ ուրիշ հետաքրքրական ծանօթութիւններ ալ կու տայ Ռեւայ պաշտամանը վրայօք։ Վստ սրբազան գրչին, 70 քաւմբ սղասաւորք կային

մեհենին մէջ, և ամէն օր կը մատուցանէին իրենց աստուծոյն 12 արդու (մեծ չափ մը) նաշիհ ցորենոյ, 40 ոչ խար և 6 մար գինի: Սար նոյնպէս այս մեհենին մէջ մեծ վիշապ մ'ալ զօր լաբելացիք կը պաշտէին, և Ղանիել անձամբ թագաւորին աչքին առջև ըստ պաննեց:

Լյսպիսի պաշտամունք մը հարկաւ զգուանք և սոսկումն կը զարթուցանէին ճշմարիտն Լստուծոյ պաշտօնէից սրտին մէջ. ասոր համար էին այն ահաւոր յանդիմանութիւնքն ամենայն կռոյ դէմ. ասոր համար էին իրենց ճարտասանական հառաչանքներն, որ միանգամայն իրենց բոլորովին նիւթական պաշտամանը կենդանի նկարագրութիւնքն են, այն պաշտամանց՝ որ ժողովրդական աւելորդապաշտութեանց յարատեւ կիրառութիւնն էր ըստ կամաց քահանայական դասուն:

Լյւ... առեալ զոսկին կռիւ ձեալ, կը գոչէ լարութ, զգլուխ դիցն իւրեանց պսակօք զարդարեն: Եւ իցեն ժամանակք, զի քուրմքն նոցա առեալ զոսկին և զարծաթն՝ ոչ միայն յիւրեանց պէտս մաշեն, այլ...:

Եւ ցուպ և ս եղեալ ի ձեռին՝ իբրեւ մարդոյ, նստի իբրեւ իշխան՝ գաւազան ի ձեռին, կամ որպէս դատաւոր աշխարհի միջ. և բնաւ զայն իսկ՝ որ ի նոյն ինքն ի գլխովին մեղանչել մարտնչին (անշուշտ՝ ճարտէն, ինչպէս ի Սուրբադա.) և քշել ի յանձնէ ոչ կարէ: Տապար առ նմին եղեալ, վաղակաւոր յաջող ձեռին, և զանձն իւր ի գողոց կամ յաւազակաց սրահել ոչ կարէ...:

Նուն զտունսն ճրագօք, ապա ինքեանք իսկ յայսմանէ վկայեն՝ եթէ ոչ այնու և ոչ առանց այնր ինչ կարեն տեսանել, և են նոքա իբրեւ անօթք ընդ ձեղուամբ հարեալ:

Եւ եթէ ի փոր նոցա հայիք, ազգի ազգի սողունք և բոտոք և յեցք

և ճրճիք ի նոցանէ և ի հանդերձից նոցա կերակրին, և նոքա ինչ ոչ ըզգան...:

Եւ իբրեւ մեռելոց՝ առաջի գնեն զոչս և զողջակէզս, և կայ առաջի նոցա որչափ և կայ: Եւ առնուն զնա քուրմքն իւրեանց, յիւրաքանչիւր պէտս մաշեն: Եւ արձեալ կանայք նոցա առնուն և ապրիտեն գնոսա, և այլոյն և որբոյն և աղքատին անտի մասն ինչ ոչ հանեն...:

Եւ արձեալ յորժամ զատ ցտանեն, զերծուն առնուն զթամբատեակն զոր ուրուք ուրուք արկեալ էր զնոքօք, և բաշխեն կանանց և որդւոց իւրեանց...:

Եւ կանայք նոցա ուխտաւոր լինին, և նստին յանցս ճանապարհաց՝ ծիր ածեալ շուրջ զիւրեամբք, և լարս գահակեալ. և ծխեն ի վերոյ ճանապարհացն զթեփ խնկախառն...:

Եւ ժողովրդեան զեղծմունքն ու աստիճանութիւնը երբայցեւոց հեղինակները զարմացուց, և նախագուշակեցին լաբելացւոց պետութեան, որ արտաքուստ այնպէս զօրաւոր կ'երեւար, անհրաժեշտ կործանումը:

Եւ եղիցի լաբելոյն, կը գոչէ Եւսայի, որ փառաւորն կոչի ի թագաւորէն քաղաքացւոց, որպէս կործանեաց Լստուած զԵսայի և զԼամոր: Եւ ոչ բնակեացէ յաւիտեանս ժամանակաց, և մի մտցեն ի նա յազգս բազումս, և մի ևս անցցեն ընդ նա արաբացիք, և հովիւք մի հանգիցեն ի նմա...:

Իրաւյնէ կատարուեցաւ այս դատակնիքս՝ զոր լաղդէացիք չկրցան երկնից երեսին վրայ կարգալ: Եւ լայքաղաքը իր մայրաքաղաքութենէն ինկաւ, և անցաւ իրեն փառքն ու պատիւը նորանոր քաղաքաց. և անապատացաւ բոլորովին ու խորին լռութիւն մը տիրեց հոն ուր որ երբեմն անբաւ բազմութիւն ժողովրդոց կը բնակէին, և թագաւորն Երեմիայի և ոչ իբրեւ անշուն առան մըն է այսօր, այլ շեղջաւ կոյտ աւերակաց:

1. Ըստ Լատինացւոց Բարութայ մէջէն է այս հատուածս. իսկ ըստ մեղ թուղթ Երեմիայէն, որոյ սկիզբն ըստ Վուրկադայի Բարութայ թղթոյն 27 գլուխն է:

Իսկ ինչ աստուծոյն իմաստուն քուրմերը ցրուեցան ՚ի Հոյնս, յետոյ ՚ի Հռոմայեցիս, և իրենց անուամբն հոն ալ տարին այն սիւալ աստղագիտութիւն որ մինչև քրիստոնէութեան ԺԴ դարն ամենուրեք մտացը վրայ տիրած էր :

Իսկ անբաւ հարստութիւնն ալ որով նախ աշխարհակալութեամբք և վերջը հետզհետէ վաճառականութեամբ և ճարտարութեամբ զեղաւ Ռաբելոն, պատճառ եղաւ քաղաքակոնսցեալ բընակչաց զեղիութեանն ու մեղիութեանը. և մտաւ թուրութիւն մը Ռաբելացոց բարուցն ու սովորութեանցը մէջ, որուն ազդեցութիւնը կրեցին ամենայն նախնի ժողովուրդք, և առաւել Հրեայք : Երրորդոս՝ որ ինչպէս ըսինք ՚ի Դ գարու նախ քան զՌիւտոս տեսաւ զՌաբելոն, այսպէս կը ստորագրէ իրենց սովորութիւններէն մէկ քանին : « Գանք իրենց զգեստուց վրայ խօսելու . նախ կտաւէ պարեգօտ մը կը հագնին որ ինչուան ոտքերնին կը հասնի . ասոր վրայէն ուրիշ բրդեայ պարեգօտ մը, և վերջը պղտիկ ճերմակ վերարկուի մը մէջ կը պլլուին : Երկրորդն կը թողուն որ աճի . խոյր կը դնեն գլուխնին, և բոլոր մարմիննին անուշ հոտերով կը շփեն : Երկրորդ կնքաձև փորուած մատնի մը ունին և ճարտարագործ եղեգնեայ ցուպ մը, որուն ծայրը կամ վարդ կամ շուշան կամ արծիւ մը կամ որ և իցէ ուրիշ պատկեր մը կայ . վասն զի հրաման չունին անանկ եղէգ կամ ցուպ մը գործածելու որ ամենեւին խորհրդական զարդ մը չունենայ վրան :

« Գալով նաև իրենց օրինացը, ահաւասիկ մէկ մը զոր ունին նաև Երեսեր, Երկրիկէի ժողովուրդները : Երաքանչիւր աւանի մէջ անոնք որ հարսնացու աղջիկներ ունէին մասնաւոր տեղ մը կը բերէին զանոնք, ուր որ բազմութիւն մարդկանց չորս կողմերնին կը պատէին : Հասարակաց քարոզ մը կը հանէր զանոնք և մէկիկ մէկիկ կը ծախէր : Ասիւ վայելազէմներէն կը սկըսէր, և երբոր կը տեսնէր որ մեծազին

գումար մը կը խոստանային, կը սկսէր պուալ անոնց որ աւելի իր ուզածին մօտիկ կու տային, բայց այն պայմանաւ միայն կը ծախէր որ գնողները կարգուին այն աղջկանց հետ : Հոն՝ ա. մուսնանալիք հարուստ Ռաբելացիները մէկմէկէ աւելի գիները բարձրացնելով գեղեցկագոյնները կը գնէին : Իսկ հասարակ ժողովրդեան մէջէն երիտասարդներն՝ որոնք գեղեցիկ կնիկանէ աւելի անանկ կին մը կ'ուզէին որ իրենց օժիտ բերէ, ամենէն աւելի անգեղները կ'առնուին, ինչ գնով որ կու տային : Երաւցնէ քարոզը տեսքովները ծախելէն ետքը ամենէն աւելի անգեղեայն կը հանէր կամ հաշմանդամը՝ եթէ գտնուէր . ամենացած գին մը կը պահանջէր, և կը հարցնէր թէ ո՞վ կ'ուզէ այս պայմանաւ կարգուիլ անոր հետ, և դատաստանական վճռով կը սահմանէր զաղջիկը յանձն առնող երիտասարդին . և այսպէս վայելազէմներն ծախելով եկած ստակը անգեղներն ու հաշմանդամներն ամուսնացնելու կը ծառայէր : Հրաման չունէր հայր մը իրեն աղջկանը փեսայ ընտրելու, և աղջիկ գնողները չէին կրնար զայն իրենց տունը տանիլ՝ ինչուան որ երիտասարդը երաշխաւորութիւն չտար ա. մուսնանալու անոր հետ . և երբոր երաշխաւորներ կը գտնէր՝ զանոնք իրեն տունը կը տանէր : Երբոր չէին կրնար միաբանիլ, օրէնք էր որ ստակն ետ դարձուի :

« Երկրորդ ամուսնութեան նկատմամբ ունեցած սովորութիւններնէն ետեւ, իմաստնագոյն է հիւանդաց նկատմամբ ունեցածնին : Արովհետեւ ամենեւին բըժիշկ չունին, հիւանդներն հասարակաց հրապարակին մէջ կը հանեն . հոն ա. մէնքն հիւանդին կը հանդիպին, և եթէ նոյն հիւանդութիւնը քաջած ըլլան կամ մէկու մը վրայ տեսած ըլլան, կ'օգնեն իրենց խորհրդովն հիւանդին և կը յորդորեն որ ազատելու համար իրենց ըրածը կամ ինչ որ ուրիշներուն ընելը տեսեր են նոյնը ինքն ալ ընէ : Հրաման չկայ նոյնպէս հի-

ւանդի մը քովէն անցնիլ առանց ինչ
հիւանդութիւն ունենալն հարցընելու :

Միպերիացի օրիորդը :

(Տես երես 275)

Իրապօլիայի հեռաւորութեանը մի-
ջոյ թիւ իշխանութիւնն տնէն խա-
թուն մը տեսնելով որ առտուրնէ սկը-
սեալ դեռ չդառնար սիպերիացի աղջի-
կը, հարցուց հետը ընկերացող ծառա-
յին և իմացաւ որ Պ . Ս ին հետ
կառք մտեր էր արքունիք երթալու հա-
մար . ուրեմն Իրապօլիայի կայսեր
մօրը ներկայանալը ծածուկ չէր մնա-
յած :

Երբոր Իրապօլիա մօտ երեկոյեան
ժամն իննին տուն դարձաւ՝ մէկէն դահ-
լիճը կանչուեցաւ , և այս առաջին ան-
գամն էր . իրեն ընդունած չնորհքը զա-
մենքը թեթեւ մը վարանեցուց . բարե-
կամենքն և որ աւելի զարմանալին է
նոյն իսկ անոնք որ անտարբեր եղած
էին ինչուան այն ատեն , հիմա սաստիկ
կ'ուրախանային իրեն բաղդին վրայ .
ամենուն աչքին զարկաւ իրեն սիրելի
կերպն ու գեղեցիկ աչուրները . իսկ
երբ կայսեր մօրը տուած խոստմունք-
ները պատմեց և իր ունեցած ակնկա-
լութիւնները զհայրը ազատելու հա-
մար՝ տեսան որ շատ բնական ու դիւ-
րին էր : Ինկերութեան մէջէն շատ
անձինքներ՝ վեհանաճութեամբ խօսք
տուին որ բարեխօս և պաշտպան ըլլան
իրեն համար պաշտօնեային առջև . վեր-
ջապէս , առհասարակ ամենուն դէմքին
վրայ հաճութիւն մ' երեցաւ , և խա-
ղացողն իսկ ունեցածները լմնցնելէն
վերջը յայտնի գութ մը ցուցուց Իրապ-
օլիայի վրայ , որ քիչ ատենէն իրեն
սենեակը քաշուեցաւ և սկսաւ աղօ-
թել , չնորհակալ ըլլալով Եստուծոյ ի-
րեն ըրած անակնկալ չնորհացը համար :
Երբ օրուան մէջ ունեցած բարեբաղ-
դութեանը պատճառաւ երկայն ժա-
մանակ քունը չտարաւ , որ շատ անգամ

հանդիպեր էր իրեն այլ և այլ պատ-
ճառներով :

Երկրորդ օրն երբ արթնցաւ և առ-
ջի օրուան անցածներուն յիշատակը
միտքն ինկաւ՝ ուրախալից ձայնով մը
« Երբեք սուտ երա՞զ մ' է որ զիս կը
խաբէ , ըսաւ ինքնիրեն . իրաւցնէ ներ-
կայացայ կայսրութիւնն և ինքն անանկ
քաղցրութեամբ խօսեցաւ իմ հետս » :

Սրտին ուրախութիւնը հետզհետէ
կ'առաւելուր քանի որ իր գաղափար-
ներն քնոյ թմբութենէն կը պայծա-
ռանային : Ետապա զգեստներն հա-
գուեցաւ , և որպէս զի ապահով ըլլայ
առջի օրուան դէպքին ստոյգ ըլլալուն
վրայ , վազեց մէկէն դարանը բացաւ
որուն մէջը դրած էր կայսրութիւնն հրա-
մանաւր ընդունած ստակը :

Բանի մը օրէն կայսրութիւնն մայրը
թողակ մը սահմանեց Իրապօլիայի
համար , և անձամբ ներկայացուց կայ-
սեր և կայսրութիւնն՝ որ հաճութեամբ
ընդունեցան , և առատաձեռնութեամբ
հինգ հազար բողլէ պարգև տուին , և
հրամայեցին որ Իրապօլիայի հօրը
քննութիւնը նորէն սկսի :

Իրապօլիա մեծ գութ ու գորով
մը ազդեց մէկէն Պ . Ս ներ-
քին գործոց պաշտօնեային սրտին վրայ ,
ինչպէս նաև բոլոր իրեն ընտանեացը
վրայ և ամենայն դժուարութի դիւրն-
ցուց : Եւս մեծարոյ անձն երկու յատ-
կութիւն ունէր որ շատ քիչ անգամ
պաշտօնատեարց վրայ միացեալ կ'ըլլայ՝
այսինքն է իշխանութիւն և փափաք զու-
րիշներն իրեն պարտական ընելու . և
շատ անգամ այսպիսի ծառայութեամբ
որ սիրելի էր իրեն , ազատեր էր շատ
մը խեղճ ողորմելիներ իրենց թը-
շուառութենէն : Պ . Ս բնա-
կան մարդասիրութեամբ սկսաւ իրեն
յանձնուած դատաստանը վերաքննել ,
և ալ անկէ վերջը մեր գործունեայ
Իրապօլիան ամենևին նեղութիւն մը
չկրեց իրեն ապագայ բաղդին համար .
և արքունեաց ծանօթ ըլլալով և պաշ-
տօնէին խնամոցը արժանի ըլլալով՝ զար-
մացմամբ մը քան թէ ուրախութեամբ